

SAJÁT HALÁL?

JUHÁSZ ERZSÉBET

*Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt, mi létében érik,
amelyben vágy volt, inség s értelem.*

(Rilke. Nemes Nagy Ágnes ford.)

Minden élet egyetlen előre tudható bizonyossága, hogy halállal végződik. Ahány ember, annyi sors, annyi különböző élet, csak a halál elkerülhetetlensége az igazán közös. A legigazabb testvériesülésre is a mindannyiunkra egyaránt váro halál ad módot, az élet tartalmai, törekvései és céljai már sokkal kevésbé. De hogyan értendő a fenti rilkei fohász? Mit jelent az, hogy saját halál? Ki-kik egyéni, személyes felkészülését a halálra? Nem egészen. Mert noha mindenki tudja apró gyerekkora óta, hogy egyszer meg fog halni, nehezen elképzelhető, hogy igazán fel tudna készülni rá. A teljes felkészülés képtelenségét, bármilyen furcsa, de még az öngyilkosságok is alátámasztják. Mert igaz ugyan, hogy az öngyilkos saját döntése alapján választja a halált, „elébe megy”, ahelyett hogy megvárná, hogy „érte jöjjön”, lényegében a tulajdon életével perlekedik, vele kel halálos birokra. Ahogyan Csáth Géza írja egy helyütt: „Az öngyilkos tudniillik minden esetben egy következtetésből indul ki. Abból, hogy az ő létfenntartási akciója nem sikerülhet vagy nem fog *sikerülni*. Hogy magát a tényleges kudarcot, a halált, vagy ami azzal egyenlő: a vágyainak nem megfelelő életet kikerülje, keresi önként a halált. Ily módon a halál elől menekül a halálba.” A halálra való felkészülést elsősorban a halálfélelem, vagy ahogy Schopenhauer mondja, a *fuga mortis*, (a haláltól való futás) teszi lehetetlenné, mely „minden élő eltölt”.

A saját halál Rilke értelmezése szerint csak akkor nyerhető el, ha sajátunkká érlelődik-nemesedik az életünk. Sajátunk pedig csak az olyan élet lehet, amelyet a *memento mori* intelmének jegyében élünk. „Azelőtt mindenki tudta — vagy legalábbis sejtette —, hogy

a halál bennünk fészkel, mint gyümölcsben a mag — írja Rilke a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseiben*. — Gyermekek kicsi jut, felnőttek nagyobb. Az asszonyok a méhükben hordozták, a férfiak pedig a szívük táján. Ez legalább igazán az övék volt, s különös méltósággal, csendes büszkeséggel járkáltak vele a világban.” A *memento mori* (emlékezz a halálra) intelmér Rilke saját halálfogalmának esetében valóban szó szerint kell érteni, nem pedig áttételesen (készülj a halálra!). Emlékezni egy eljövendő tapasztalatra? Igen. Emlékezni, azaz fölismereni.

Az idő képezi elménk formáját és korlátját — vallja Schopenhauer. „Csak *egy jelen* van, és az mindig létezik — írja *A balátról* című tanulmányában —: mert az igazi létnek ő az egyetlen formája. Be kell látnunk, hogy a *múlt* nem különbözik a jelentől önmagában, hanem csak fölfogásunkban, melynek formája *az idő*, s csakis ennél fogva tűnik föl a jelenvaló mint olyan, mely az elmúlttól különbözik.” Rilke Maltéja a benne érlelődő-kristályosodó saját élet és az attól elválaszthatatlan saját halál je'adásai, megnyilatkozásformái után nyomoz. Emlékezik, de nem a szó mindennapi értelmében. Emlékezni az ő esetében annyit jelent, mint felismerni s egyben meghaladni az időt mint elméjének „formáját és korlátját”. S így már magától értetődő az a körülmény is, hogy e nyomozást nem külső körülmények ösztönzik: Malte nem halálos beteg, nem is öreg, indítéka tehát nem a közelgő halállal való szembenézés, hanem a saját élete megismerésének és átélésének az addiginál hitelesebbnek és mélyrehatóbbnak vélt módja. „Látni tanulok — 'jegyzí fel' —. Nem tudom, miért, de bennem most minden mélyebbre hatol, és nem marad ott, ahol eddig leülepedert. Erről a belső tájról nem tudtam eddig. Most minden oda kerül Hogy mi történik ott, nem tudom.” Illetve: „... hát nem a leginkább sajátunk az, amiről a legkevésbé tudunk valamit?” Ez a saját ismeretlen belső tájaira való alászállás nem más, mint a *forma*, *az idő* ellenében a *Nyitott*, a *tiszta Tér* tetten érésének, kifaggatásának kísérlete. E fogalmakat egyetemes, összegező érvénnyel *A nyolcadik elégiában* fogalmazza meg Rilke:

Tárt szemmel szemlélik az allarok
a Nyitottat. Csupán a mi szemünk
fordul vissza, s áll létünk szabad
kijárata körül, mint egy ke:epce.
Mi van kívül, nem tudjuk, csak az állat
képeről, hiszen már a csecsemőt

megfordítjuk, hogy váltig csak a fiórmát
 lássa — nem a Nyitottat, ami oly mély
 az állat arcán. Nem tudni a halálról
 Azt csak mi látjuk. De a szabad állat,
 az más: *mögötte* rejlik pusztulása,
 s *előtte* — Isten; s ha vonul, örök-
 létben vonul, mint a vizek vonulnak.
 De élénk soha, egy napra se tárul
 a tiszta Tér, amelyben a virágok
 örökké nyílnak. Mindig a világ,
 soha *nincs* anélkül a Seholt:
 a tiszta, ellenőrizhetetlen, mit az ember
 beszív, s nem hajszol, csak *tud* végtelen.

(Rónay György ford.)

Schopenhauer ugyanerről a következőket mondja: „Aki (. . .) emlékezése és képzelete erejénél fogva saját élete folyásának rég elmúlt részeit a legelevenebben meg tudja jeleníteni, az a többieknél világosabb tudatában van a *Mostan azonosságának minden időben.*” Majd így kiált fel: „Idő, halál és pusztulás ellenére is mindannyian együtt vagyunk még!” *Tudni*, azaz magunkban foglalni azt, ami *ellenőrizhetetlen*, az ember létérzékelésének a lehető legnyitottabb módja. Feltehetően mindenkiben benne rejlik valamennyi megragadásának képességéből, ám a *forma* kapaszkodóinak és korlátaiknak elengedése az önnön mélyünkbe való alászállás nélkül nem ragadható meg. Annyi azonban — Rilke szerint — bizonyosra vehető, hogy ha valakinek sikerül ide eljutnia, felismer önmagában egy „cseppnyi öröklétet”.

Ugyanehhez a felismeréshez jut el Schopenhauer, nem a sejtelmek gomolygó bizonytalanságának érzékelése útján, hanem gondolatilag. „A jelennek — írja — két fele van: egy *objektív* és egy *szubjektív*. Csupán az objektívnek formája az időszemlélet, s ez iramlík ezért tova feltartóztathatatlanul: a szubjektív szilárdan áll, s ezért mindig ugyanaz. Ebből ered eleven emlékezésünk a régen eltűnt dolgokra, s el nem múló voltunk tudata — mindamellett, hogy elismerjük létünknek pillanatnyiságát.” Rilke „cseppnyi öröklét”-élménye a saját életéről és saját halálról alkotott felfogásának szerves tartozéka. Sajátunk, Rilke szerint, az olyan élet, amelyhez nem külsőlegesen, nem fenyegető idegen tudatként tartozik a halál, hanem különböző megnyilatkozási formákban szüntelenül átjárja. Nem puszt-

tán tudatunk, hanem egész lényünk *emlékezik* rá, azaz felismeri milliónyi arcát. Alászállni a bennünk rejlő „még korántsem végleges belső tájak közé” nem egynemű állapot, hanem hullámozás a valószerű és valószerűtlen, a véges és végtelen pólusai között. *Felismerése* annak a létet mindenestől átható ingamozgásnak, szédületnek, eleven eldönthetetlenségnek, amely a minden bennünk foglalt tartalom „külön-léte” és „lélegzete” közötti *áramlásban* teremtdődik meg. Az alászállás legmélyebb régióiban a véges lét és a cseppnyi öröklét közötti „metsző különbségtétel” felszámolódik.

A *Malte Laurids Brigge feljegyzéseinek* egyik jelenetében Christine Brahe, egy halott nő egyszerre csak váratlanul kilépett egy ajtón, aztán: „lassan és közömbösen áthaladt a termen, immár senki sem állta útját; leírhatatlan csöndben úszott tovább, csak egy pohár csengett valahol dideregve — majd szemben, egy másik falba nyíló ajtóban eltűnt” (Görgey Gábor fordítása). Ugyanez az „ellenőrizhetetlen” munkál Malténak egy gyerekkori betegségére való visszaemlékezésében, amely „Holdkóros biztonsággal mindenből kiássa legmélyebb veszedelmeit, amelyekről azt hittük, rég elenyésztek, majd újra előteremtve odaállítja elének egytől egyig mind, az orruk elé, már a következő órában. (...) S velük együtt feltámad az emlékek bomlott zürzavara, ami mindenre rátapad, mint elmerült tárgyakon a nyirkos moszat”. A saját élet feltétele Malténál az élmények és emlékek bomlott zürzavarának való kiszolgáltatottság. Elementáris szédület járja át azt a gyerekkori élményét is, amikor anyjával azt játszották, hogy ő nem fiú többé, hanem kislány, nem Malte, hanem Sophie. Ezt a furcsa játékot csak egy hajszál választja el az önazonosságvesztéstől, sőt bizonyos pillanatokban — átmenetileg — annyi sem. Halálizű ez a játék is, éppúgy, mint az emlékezetes tükörjelenet, amikor a gyerek Malte különböző régi ruhákat ölt magára, s aztán kedvtelve nézegeti saját elváltoztatott alakmását a tükörben. Öntudatlanul is incselkedik saját el-, sőt átváltoztatásával. Egyik alkalommal aztán mindez a vártnál is jobban sikerül. Megrohanja az iszonyat: egyszeriben úgy érzi, semmi köze ahhoz, aki a tükörben vele szemközt látszik. Az önazonosságvesztés kimerevedik benne, ahogyan a halál géمبرíti kőkeménnyé a testet: „Kimelegedve és dühösen rohantam a tükör elé, bajlódva néztem az álarc mögül két kezem tevékenykedését. De a tükör csak éppen erre várt. Elérkezett számára a megtorlás pillanata. Amíg én egyre növekvő szorongással erőlködtem, hogy a rám tekeredett burokból kiszabaduljak, nem tudom, mi módon, de arra kényszerített, hogy felnéznek. És egy képet, egy nem létező valóságot tukmált

rám, egy idegen, szörnyűmód idomtalan valóságot, mely akaratom ellenére minden porcikámat átjárta: mert most ő volt az erősebb, és én voltam a tükör. (...) Még egy másodpercig leírhatatlanul fájdalmasan és meddőn vágyódtam magam után, aztán már csak az Ismeretlen maradt, kivüle senki más.”

Éppen a szembeötlő különbség révén Kosztolányi lét- és halálélménye tudná érzékletesen tovább árnyalni Rilke saját-halál-fogalmát. *A Hajnali részegség* című Kosztolányi-vers a közelgő halál tudatában fogant:

Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hogy lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

Míntha mindeddig soha sem „emlékezett” volna a halálra, úgy ismeri fel itt az élet örökkévalósághoz viszonyított pillanatnyiságát. Csak az ember egyszerűségében, megismételhetetlenségében hisz, mi sem áll tőle távolabb, mint a schopenhaueri létértelmezés, amely szerint „Én vagyok minden, ami volt, ami van, ami lesz”. Kosztolányi élet- és halálélményét ugyancsak Schopenhauer egy kitételével tudnám a legtalálóbban érzékeltetni: „Aki úgy vélekedik — írja *Abhoz a tanításhoz* hogy valódi lényünk a halálban is elpusztíthatatlan című tanulmányában —, hogy léte a mostani életére szorítkozik, az megelégedt semminek tartja magát: mert 30 évvel ezelőtt semmi volt; és 30 év múlva újból semmi lesz.”

Lényegében Rilke Maltéja is inkább csak kísérletezik a saját élet és saját halál mibenlétének megragadásával. Kísérletei sokkal inkább kérdések, érintések, mint válaszok, de meg kell hagyni, nagyon pontosan kérdez. Annyit tud, hogy az ember élményei, emlékei, tudása és tapasztalatai nem tekinthetők át egykönnyen, bármikor megtörténhet, hogy újabb, még „korántsem végleges tájak” tárulnak fel bensőjében. Ez a mindenkor megisméltelhető eldöntetlenség, ez az ellenőrizhetetlenség teszi Malte életét nyitottá s fogékonnyá arra, hogy a halál milliónyi jelzését felismerve *emlékezz*zen rá. A legtöbb, ami a saját élet rilkei fogalmáról elmondható, hogy „örökös búcsúzás”, s ebben a sorsonként más-más tartalmakat magában foglaló búcsúzásban érlelődik a saját halál. Vagy ahogyan ugyancsak *A nyolcadik elégiában* írja:

Ki fordított meg így, hogy bármit is teszünk, olyanok vagyunk, mint aki épp útra kél? Ahogy az visszanez a végső dombrol, ahonnét utólszor föltáruul völgye még, s áll, tétovázik: úgy élünk mi, örökös búcsúzásban.

A búcsúzás valaminek az elvesztését, de ugyanakkor a megőrzését is jelenti. Minthogy attól búcsúzunk az ember, aki, ami értékes, fontos a számára. A búcsúzás maradandó élmény és tapasztalat: benne találkozik a mulandó és az elévülhetetlen. Sajáttá ezek az egyénenként más-más tartalmú megszakítottságok közötti kapcsolathálózat, az összekötő íveknek ez a bizonytalan, rebbenékeny rendszere avatja az emberi életet.

Időszerű-e ma vajon, a Rilke körvonalazta sajátélet- — sajátahalál-fogalom? Nem túl sok-e a halál leplezetlen arca s milliónyi álarcban intő mása? Lehet-e győzni az örökös búcsúzást? Életünk külső körülményeibe kevés a beleszólásunk. Önmegvalósításunk túlságosan is részleges, a többi csupa elfojtás és elfojtódás. Van-e módunk s belső kondíciónk a létünkben érő saját halálunkra „emlékezve” élni? Nem vagyok biztos benne. Talán. Hiszen nincs más megoldásunk, mint örökös búcsúzásban érlelni magunkban a saját halálunkat, ezt az egyetlent, elherdálhatatlan vagyunkat.

